

**NORSK
HÅNDBVERKSINSTITUTT**
SENTER FOR IMMATERIELL KULTURARV

ÅRSRAPPORT 2021

Alt flyter- opprinnelig trykket som artikkel i bladet Fortidsvern

Av Boni Wiik, treskjærer
Stipendiat i håndverk ved Norsk Håndverksinstitutt
01.10.2021

Innhold

Innledning.....	3
Hovemadonnaen.....	3
Gavldrager.....	5
.....	6
.....	7
.....	7
.....	7
.....	7
Nøkkelanviseren.....	8
Eljarödmadonnaen.....	10
Runebommehammeren fra Rendalen.....	11
En del av historien.....	12

Innledning

Jeg er stipendiat ved Norsk Håndverksinstitutt for tiden, og forsøker å begripe meg mer på historisk treskjæring. Jeg må det. For skal jeg kunne bidra i å forvalte kulturarven vi har fått overlevert, gjennom tradisjonene, og de mange kunstverkene, så må jeg forstå dem. I hvert fall så godt det lar seg gjøre.

Når man står på ett punkt, på den lange tidslinje, og titter bakover, på alle de mange andre tidspunkter, så kan man bli slått av at bildene er litt uklare. Det er vanskelig å finne fokus. Litt som når man ser i kikkert, men ikke klarer holde den i ro, fordi man selv beveger seg. Men det er historien som ikke står stille. Man skulle kunne forlange det av historien, at den står stille. Den har jo hendt, og den er forbi. Ingenting burde være mer fast og fiksert enn det. Men alt fløyt, da som nå, og aldri sto noe helt stille. Selv monumentene og de solide håndfaste gjenstandene, vil ikke holde seg i ro, og da har jeg ikke engang begynt å snakke om tradisjonene.

Hovemadonnaen

Vi sukker hoderystende i møtet med Hovemadonnaen, eller det som er igjen av henne, og den skjebne hun engang fikk. Noen har i løpet av historiens gang, tatt fram øksa, og hogget i filler den særdeles vakre madonnaskulpturen. Det dreide seg mest sannsynlig den gang, om at figuren var for stor, og ikke passet inn, et sted den var tiltenkt å være. Og dermed hogde man av bena og resten av den nedre delen. At man kunne gjøre noe sånt, er veldig vanskelig å forstå for oss. Uten tanke på det hele og velkomponerte kunstverket, som denne madonnaen er, og uten respekt for det verdifulle kulturminnet. Et stort tap for kunsthistorien. Men denne madonnaen, og alle andre helgen- og gudebilder som har vært lagd, ble framstilt for å være kultobjekter. De skulle være manifestasjoner til hjelp i tilbedelse og utøvelse av religion. De er

bruksgjenstander, dog med et åndelig innhold, mer enn et praktisk. Kulturminne var aldri en av deres tiltenkte funksjoner. Det er en egenskap vi tillegger dem. Og denne mutilasjonen av madonnaen, som en gang hendte, er med stor sannsynlighet årsaken til at den fortsatt finnes, og at vi nå kan nyte det utsøkte arbeidet. Hadde ikke mannen med øksa, den gang ment at den var verd å fortsatt bruke, selv om den da måtte tilpasses litt formatmessig, så er det ikke godt å vite hva som ville skjedd med den. For ham, -mannen med øksa-, utgjorde madonnaen en vel så god jobb som kultobjekt, om enn beina manglet.

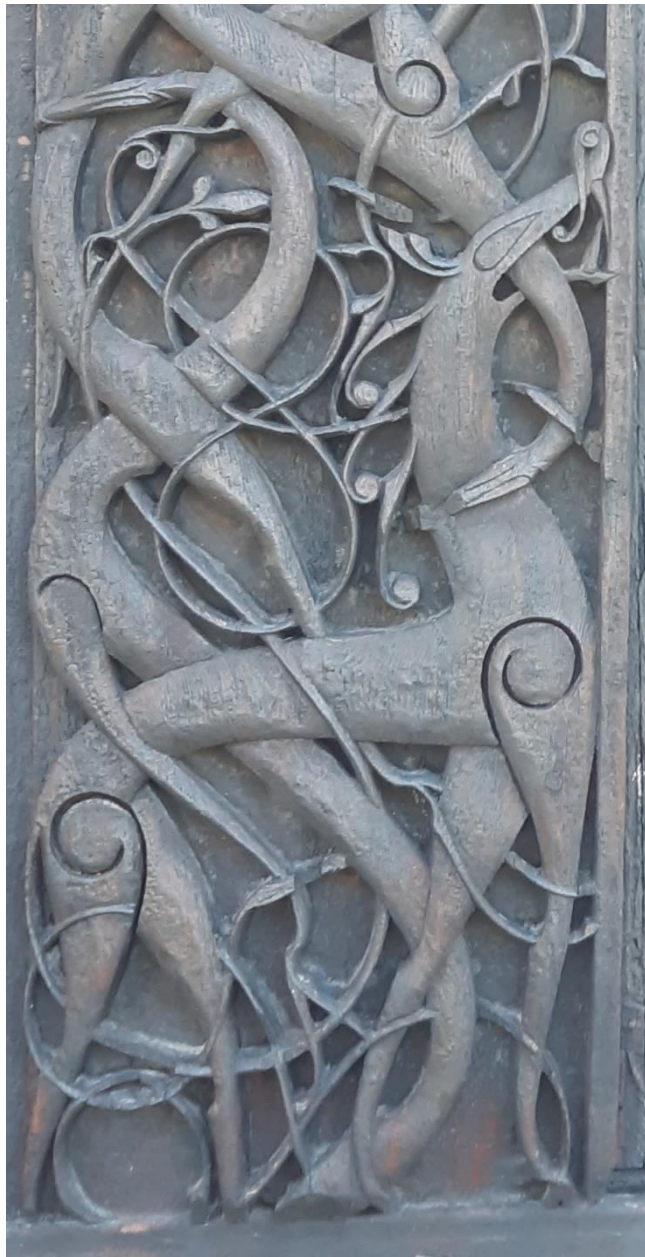
Hovemadonnaen. Til tross for at hun har blitt avkortet, er hun blant de fineste gotiske skulpturer i Norge, med en særdeles fin polykromi bevart. (Foto: Boni Wiik)

Gavldrager

Et pussig fenomen i stavkirkehistorien, er hvordan gavldragehodene fra de tidligste stavkirkene, de som det ikke finnes noen igjen av lengre, levde videre på de nyere stavkirkene. Dette til tross for at all annen kunstnerisk utsmykking på de yngre utgavene, ble utført med sin egen tids stil og kunstsmaak. Disse takpyrdene, som tegner så karakteristiske silhuetter mot himmelen, hadde altså funnet sin form, og etablert seg som noe selvsagt, ved kirkearkitektur i tre. Selv om stiluttrykket de sprang ut fra, for lengst var gått av moten.

Det er Urnesdyret det er snakk om. Et slankt og langsnutet dyr med et eiendommelig langt øye, som spisser framover, stikk i strid med logikk og senere dyreframstillinger. Et av dyrets andre kjennetegn, er en sløyfeaktig utforming av nesens, som kaster seg bakover, og danner en S-form over snuten. Slik framstilte man dyr sent på 1000-tallet, basert på tidligere stilarter fra opp igjennom vikingtiden. De samme hodene kan også sees på relikvieskrin i metall som er formet som kirker.

Så vidt man vet, finnes det bevart to originale slike dragehoder fra middelalderen. Ett fra Lom stavkirke, og ett fra Borgund. Disse to, og kanskje andre, har i stor grad vært viktige som eksempler og forbilder, når senere håndverkere har laget slike hoder til stavkirkene. Gavldrageren fra Borgund, som nå befinner seg på de Heibergske samlinger, har fått snudd nesesyngens sin feil vei, i forhold til slik den organisk slynger seg på Urnesdyrene. Om dette skjedde allerede da den var ny, eller ved en senere reparasjon, er ikke godt å vite. Nesesyngens er spikret fast med en grov smidd spiker, som like gjerne kan være fra middelalderen, som fra 1800-tallet, men en nærmere undersøkelse vil sikkert kunne gi svar på det. Denne «feilen» i forhold til stilidiomet, er uansett interessant, og igjen minner den oss om at historien aldri står stille. Det kan ha vært et bevisst valg, og en lek med forbildene og inspirasjonen, fra tidlig av, eller bare en ren misforståelse. Uansett har fenomenet levd videre, og den samme «feilen» er å finne på Hopperstad stavkirkes rekonstruerte takutsmykninger.

Urnesdyret med sin karakteristiske nesesyng, som kaster seg rundt og bakover i en S-form. Her fra Urnesportalen. Foto: Boni Wiik

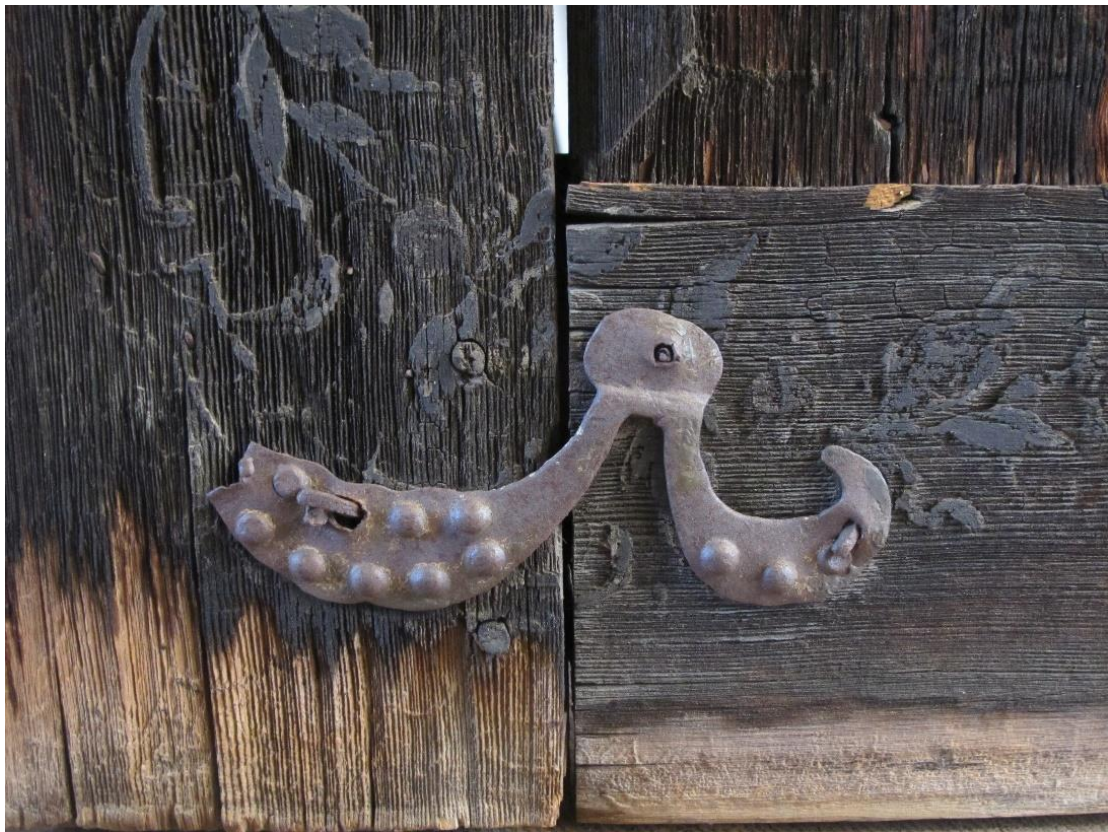
Gavldragen fra Borgund. En av de få bevarte gavldragene fra middelalderen. Her er nesesylingen snudd feil vei. (Arkivfoto)

Gavldrage på Hopperstad stavkirke. Den omvendte nesesylingen har etablert seg. (Foto: Kari Wiken Sunde)

Nøkkelanviseren

Jeg klødde meg fælt i hodet da jeg skulle rekonstruere døra på klesloftet på Megarden Killi på Dovre. Hva var det for et pussig beslag for å holde sammen ramtreet? Det viste seg at låsen på døra var en gotisk lås, og på et tidspunkt hadde dette beslaget falt av låsen, og blitt gjenbrukt som et hjørnebeslag. Det er en nøkkelanviser. Slik er de på gotiske låser. Et ornamentalt utformet beslag, som skal hjelpe deg å finne nøkkelhullet når det er mørkt. Beslaget har banket ut en perlerad fra baksiden, nesten som blindeskrift, for å være enda tydeligere, og lett å føle. Låsen på denne døra er hauggammal, døra i seg selv er barokk, og maleriene som pryder den er rokokko.

Det vakre lille beslaget holder ramtreet sammen, på døra fra klesloftet på Megarden Killi, på Dovre. (Foto: Boni Wiik)

I all sin enkelhet viser allikevel linjeføringa i låsblikket sitt gotiske opphav. (Foto: Boni Wiik)

I Robert Campins maleri «Bebudelsen», fra Merode, kan en lignende lås sees på Dør.. (Foto: Metropolitan museum)

Eljarömadonnaen

Den er Skånes eldste kirkefigur, en nydelig liten sak, så romansk i stiluttrykket som det går an, streng, enkel og ekspressiv. Helt symmetrisk, Maria sitter på sin trone og stirrer rett fram. Jesusbarnet, ble som oftest skåret i et eget stykke tre i den perioden, og har blitt borte. Slik er det ofte med de romanske madonnaene. Men her er det ikke bare Jesusbarnet som mangler. Noen har skåret av henne de lange flettene som skulle falle hele veien nedover skuldrene og armene. Og haken hennes har blitt formet om, og hun har fått påmalt skjegg. Og ja, selvsagt har brystene også blitt tonet ned, og kjolen har fått nye folder. Nå er hun en mannlig helgen. Kirken i Eljaröd fikk en ny madonnafigur på midten av 1200-tallet. Kanskje trengte de ikke to? Eljaröd ligger ikke mange kilometerne fra et annet sted som heter St. Olof. Det ble i middelalderen et pilegrimsmål. En Olavskirke

hvor man fortsatt henter ned en liten sølvøks fra helgenbildet der, og stryker den over pilegrimene og deres plager, i årvisse seremonier. Ble den eldste Eljarömadonnaen en St. Olavskulptur? Det kan virke rimelig. Kronen hadde hun jo på hodet, og den har alltid St. Olav. Rex Perpetuus Norvegiae, Norges evige konge. Og hendene på figuren er felt inn, så de som først holdt rundt kristusbarnet, kunne enkelt forsynes med øks og rikseple.

*Den romanske stilens lavmælte underkommunikasjon, er dens største styrke.
(Foto: Nadine Huth.)*

Runebommehammeren fra Rendalen

En runebommehammer er den gjenstanden som de samiske sjamanene slår på trommen sin med. Den er lagd av reinsdyrhorn, og ser ut som en «T», eller kanskje heller en «Y». Det finnes få runebommer eller hammere bevart fra gammelt av, for disse ble betraktet som djevelens verk, og kirke og myndigheter gjorde hva de kunne for å samle inn, og ødelegge disse. Men noen overlevde hist og her. Blant annet denne, som lå nedgravd i en avfallsdyngje fra 1400-tallet.

Runebommehammeren fra Rendalen har mye å fortelle oss. Ikke minst er den, sammen med andre funn, med på å fortelle historien om samene på Hedemarken i middelalderen. Men her skal det handle om ornamentikken. Den er rikt dekorert med geometriske flettebånd, og ornamentikk vi kan finne igjen, på andre samiske gjenstander, skåret i reinhorn, fra ulike områder. Men det som gjør den spesiell, er ett av de utsmykkede feltene, der det er skåret en helt annen type ornament. Det er parvis to og to «kruller» som vokser ut av en stilk, og den ene av de to slynger seg rundt den andre, og slår knute på seg. Dette er et motiv som forekommer i vikingtidens «Ringerikestil». Den stilarten som var herskende i de Skandinaviske områdene tidlig på 1000-tallet. Motivet, men også utførelsen av motivet, er så typisk for denne stilen, og forekommer ikke i slik utførelse, i noen annen stilart.

Det kan få en til å undre. Var kanskje ikke skillet mellom den samiske og den norrøne kultur så stort som man har trodd? Kan runebommer ha vært brukt av begge kulturene, eller har en samisk sjaman latt seg inspirere av et monument, eller en gjenstand forsynt med ringerikeornamentikk? Men mysteriet ble ikke mindre da en c-14 datering av hammeren, viste at den ble framstilt en gang i tidsrommet mellom 1160 og 1260. Mer enn hundre år, kanskje 200 år, etter at Ringerikestilen var gått av moten, og for lengst blitt erstattet av flere andre stilarter.

Runebommehammeren fra Rendalen. Et kulturelt møte mellom samisk og norrøn kultur i middelalderen. (Foto: Universitetets kulturhistoriske museum i Oslo)

En del av historien

Et kunstverk eller en gjenstands tiltenkte funksjon og bruksområde, er bestemmende for dennes utforming, når den lages. Det ligger en tanke bak, slik må den være. Men gjenstandens «liv» og eksistens, er ofte lengre enn disse tankene strekker seg, og behovene og bruksområdene endrer seg. Den opprinnelig ide bak, og bruken av gjenstandene, forenes og til sammen utgjør de historien.

I våre dager ser vi ofte på historien som et avsluttet kapittel. Den er forbi, og vi betrakter den som om vi står løsrevet og utenfor den. Vi liker å bruke den, til å plukke ut elementer her og der, som kan gjøre oss stolte, eller gi oss en identitet vi setter pris på. Vi kler oss i nasjonaldrakter fra et sted i tiden, da disse så flotte ut, eller vi tar fram en spesiell type folkekunst, og kaller den tradisjonshåndverk, enda denne tradisjonen for lengst har utviklet seg videre til noe annet. Kanskje burde vi slutte med det, og heller innse at vi er en del av historien, som på ingen måte er avsluttet, men som fortsetter videre og videre.

Vindfløyen fra Heggen kirke, er et godt eksempel på Ringerikestilen. Denne ble nok laget for å pryde et krigsskip tidlig på 1000-tallet, men havnet senere som værhone på kirken, mest sannsynlig fordi utstyret til leidangsskipene ofte ble oppbevart nettopp i kirkene. Og når denne ordningen en gang ble avviklet, forble skipsutstyret i kirka. (Foto: Universitetets kulturhistoriske museum i Oslo)